

УДК 821.111(73)По-32
<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.31.195716>

НАТАЛІЯ ШЕРСТЮК

ORCID 0000-0002-2755-9627

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: nataliasherstiuk@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ХРОНОТОПУ В НОВЕЛІ «ПРОВАЛЛЯ І МАЯТНИК» ЕДГАРА ПО

У статті простежено особливості часопростору в новелі «Провалля і маятник» американського письменника XIX століття Едгара Аллана По. Метою статті став усебічний аналіз особливостей хронотопу в новелі: простежено жанровий зміст, проаналізовано жанрові і стильові домінанти, основні мотиви. Ґрунтовно досліджено екзистенційні мотиви: страху, жаху, смутку та переосмислення життєвих цінностей. Особливе місце відведено дослідженню часу та простору твору, які у структурі новели, об'єднуючись, утворюють загальний хронотоп, що впливає на жанрову модифікацію твору. Образи «провалля» та «маятника» в новелі постають символами життєвих випробувань.

Новелу побудовано у формі ретроспекції, оскільки історію репрезентовано через ракурс бачення наратора, який стає носієм «історичної пам'яті». Головний герой під дією внутрішніх та зовнішніх випробувань проходить певний етап становлення та усвідомлення справжньої цінності життя. Для новели характерний комплекс мотивів, які взаємопов'язані між собою та неоднозначно проявляються в тексті. Це передовсім мотив сенсу життя людини; мотив порубіжжя, що символізує екзистенцію особистості «до» і «після»; мотив жертовності та насилля, що є дуальними мотивами життя та смерті й подані через історію страждання героя.

Ключові слова: Едгар По; американська література; мотив; хронотоп; час; простір; наратив; докус; стиль; домінанта; літературна традиція.

Едгар Аллан По (Edgar Allan Poe (1809–1849)) – один із найвідоміших та наймістичніших представників американської хвилі романтизму. Він привертає увагу широкого кола читачів не лише у себе в країні, але й у всьому світі, оскільки цікавою є не лише творчість митця, а і його постать загалом. У новелах Е. По йдеться про складні процеси людської свідомості й підсвідомості, нерідко про людські страхи, що виникають глибоко в душі. Історії його головних героїв здебільшого починаються з незадоволеності світом, як видається на перший погляд, але в кожній новелі прихована і більш глибинна проблема. У читачів завжди виникають питання, але чіткої відповіді ми не можемо отримати, митець лише наближає нас до найвищого піку відчуттів, де ми залишаємося зі своїми думками й почуттями наодинці для того, щоб усвідомити всю майстерність цього талановитого письменника.

Вивчення просторово-часової організації художнього твору імпліцитно входить у велику кількість літературознавчих досліджень, у яких розглянуто питання сюжету та проаналізовано матеріальний світ письменника (М. Бахтін, Ю. Лотман, В. Халізов, Л. Мецевко-Бекерська, Т. Кушнірова). Однак у більшості досліджень ці категорії досліджені не ґрунтовно, а як компоненти загальної картини світу письменника. Тож

метою нашого дослідження є ґрунтовний аналіз художнього хронотопу як особливого способу впливу на читача та виокремлення особливостей часу і простору в новелі «Провалля і маятник» (The Pit and the Pendulum) Е. По.

Художній простір і час у творі Е. По втілює реалії тогочасної культури, точно характеризує епоху, поведінку людей та їхній ритм життя. Загалом поняття хронотопу в сучасному літературознавстві й наразі викликає численні дискусії, оскільки дослідники вбачають все нові й нові функції хронотопу у структурі художнього твору (Ковалев, 1984). Хронотоп у художньому творі виконує структурно-утворювальну функцію: відтворює взаємозв'язок між просторами автора-творця й героя, поєднує точки зору, виявляє цінність просторово-часових образів і аналізує макросвіт героїв в єдності просторових і часових аспектів (Николюкіна, 2001). Хронотоп у художньому творі є формоутворювальним чинником, що окреслює межі художнього тексту та впливає на читацьку інтенцію (Кушнірова, 2018). Справді, хронотоп є тим центром, що визначає межі оповіді, впливає на характеротворення і визначає екзистенцію особистості.

Часопростір у творчості Е. По є історично визначеним, оскільки відтворює реалії американської історії ХІХ століття, стає «відтиском» тогочасної культури та мистецтва, морально-етичних норм. Усі ці особливості втілені в новелі «Провалля і маятник». Літературознавці, які розглядають проблематику хронотопу у творчості митця, зазначають важливість часу і простору в художньому світі автора, оскільки саме часопростір визначає особливості жанру новели (Ковалев, 1984). Людина в художній літературі завжди хронотопна тому, що виступає як образ у творах, що завжди зображує час, у якому живе (Ballengee, 2008).

Для новели Е. По «Провалля і маятник» характерні умовність хронотопу й відсутність чітких характеристик місця. Не можна точно визначити, коли відбувалися події, описані автором, і ця умовність часу надає новелі символічного екзистенціального сенсу.

У новелі наявний історичний хронотоп, який проявляється в ретроспекції: дія розгортається в іспанському місті Толедо у в'язниці. Автор використовує гротеск для відтворення реалій та не гіперболізує, а відтворює реальність того часу. Е. По використовує низку художніх тропів: повторення, градацію, порівняння, метафору, ретардацію та уособлення – для того, щоб читач відчув весь жах та задушливу атмосферу середньовічної Іспанії.

Часопростору новели властива оніричність, коли свідомість героя відмовляється розуміти, що відбувається навколо. Він пам'ятає лише рух зловісних губ суддів і похитування чорних мантії. Автор дає зрозуміти, що це стає початком його подальших страждань, які чекають на нього в подальшому: «I was sick – sick unto death with that long agony... I felt that my senses were leaving me... I saw the lips of the black-robed judges...» (Poe, 2008).

Автор удається до символізації, використовує символи «свічки», «вогню» та «ангела»: «And then my vision fell upon the seven tall candles upon the table. At first they wore the aspect of charity, and seemed white and slender angels who would save me... but then, all at once, there came a most deadly nausea over my spirit, and I felt every fibre in my frame thrill as if I had touched the wire of a galvanic battery, while the angel forms became meaningless spectres, with heads of flame, and I saw that from them there would be no help» (Poe, 2008). З давніх-давен ці символи втілювали образ світла й добра. Вони мають стати рятівним джерелом для героя, але цього не відбувається. Герой розуміє, що бажане спасіння нездійсненне.

Основною сюжетною лінією в новелі стає історія перебування оповідача у в'язниці та його переживання: «I dreaded the first glance at objects around me. It was not that I feared to look upon things horrible, but that I grew aghast lest there should be nothing to see. At length, with a wild desperation at heart, I quickly unclosed my eyes. My worst thoughts, then, were confirmed» (Poe, 2008). Е. По описує похмурий підвал інквізиції, який символізує ірраціональний, темний бік людської сутності. У новелі підземелля стає не стільки місцем містичного «оживання» картин, що зображують муки грішників у пеклі, скільки простором випробування внутрішніх сил героя і його здатності раціонально оцінювати те, що відбувається. Ізольований у своїй камері підземелля, оповідач зазнає жахливих фізичних та психологічних мук. Відмовляючись повідати таємницю провалля, герой розповідає про свої переживання, неприємності, страхи бути похороненим заживо й муки задухи.

Страх героя знепритомніти постає перед читачами наскільки глибоким і небезпечним, що навіть відчувається те, що герой може не витримати й не повернутися. У цьому сенсі порятунок, вихід із в'язниці стає праобразом виходу з лабіринту власних підсвідомих страхів. У часопросторі новели константним стає мотив страху. Мотив страху відображено вже в перших рядках новели, його зосереджено на різних формах вияву стану жаху – жаху життя, смерті, самопізнання, мук совісті. Герой ніби через себе пропускає всі випробування, які відбуваються з ним. Е. По також фрагментарно звертає увагу на самих «катів», які ніби перевіряють психіку героя на стійкість. У цьому вбачається весь жах людського буття, що у людей при владі серце стає черствим і жорстоким. Оповідач отримує смертний вирок, і після цього моменту його життя поділене на «до» й «після» вироку, він губиться в часі, іноді неприємніє, його пробудження стає новим етапом страждань.

Вивчаючи простір в'язниці, оповідач поступово починає бачити більше, однак це завдає йому інших страждань, він стикається з багатьма все більш страшними муками, кожна з яких пов'язана з його спробою втечі від смерті. Головний герой використовує ряд синонімічних слів для опису свого місця ув'язнення: 11 разів він використовує слово «dungeon», 10 разів зустрічаємо слово «prison», 5 разів – слово «cell» і 3 рази – «vault», що акцентує на замкнутості простору.

Просторовий чинник символізує час, який поступово скорочує життя кожної людини. Місце, де перебував герой, постійно змінюється, змінюється його форма. На початку розповіді в'язниця квадратна: «The general shape of the prison was square» (Poe, 2008), наприкінці має форму ромба: «In an instant the apartment had shifted its form into that of a lozenge» (Poe, 2008), при тому ця в'язниця невпинно продовжувала звужуватися. Зменшення простору кімнати символізує наростання небезпеки для героя, підсилює атмосферу страху та близькості смерті: «Death, I said, any death but that of the pit!» (Poe, 2008). Отже, центральним топосом стає в'язниця, яка стає символом плину життя. Зображуючи жорстокі методи катування, Е. По намагається показати сенс життя людини. Герой новели, якого інквізиція засудила до страти, весь час намагається врятуватися, уникнути смерті. І в такі жахливі моменти він починає цінувати своє життя. На нашу думку, Е. По хоче сказати, що як у цій новелі, так і в житті кожна людина намагається врятувати своє життя, і після сильних потрясінь дійсно усвідомлює справжню цінність існування.

Художнім докусом у новелі виступає провалля, що знаходилося у самому центрі в'язниці. Провалля у творі – це символ смерті. Так, Е. По змальовує у центрі тюремної камери провалля круглої форми, який герой відчув дотиком: «I put forward my arm, and shuddered to find that I had fallen at the very brink of a circular pit, whose extent, of course, I had no means of ascertaining at the moment» (Пое, 2008).

У новелі присутній мотив води, що є складником художнього простору та класичним символом чистоти, родючості й життя. У всі часи воду вважали божественною милістю, їй приписували лікувальні властивості. В аналізованому творі вода навпаки символізує присутність смерті.

Чутки про методи катування інквізиції давно існували серед ув'язнених. Незрозуміло, чи це провалля має дно, чи воно цілком може бути бездонним. У цьому місці не існує правил, тут лише панує гнітюча атмосфера, яка завдає жертвам страждань. Знаючи, що дія розгортається в одній із в'язниць Толедо, читач може самостійно спробувати встановити час описаних подій, спираючись на знання історії Європи. Водночас ця умовність стає способом узагальнення, і вся новела набуває символічного сенсу, стаючи своєрідною притчею про долю людини.

Провалля й маятник – це предмети, які з давніх-давен призначені для залякування та пригноблення людей. Проте, як зазначає оповідач, кати могли просто спалити його на вогнищі, якби вони просто хотіли, щоб він помер, але їхні задуми значно глибші. Вони хочуть змусити його відчути й усвідомити свою провину. Оповідач разом із читачем переміщується до кімнати ув'язнення, щоб дати можливість відчути всі переживання героя. Невизначений художній час дає читачеві можливість окреслити власні хронологічні межі та межі ірреальності простору. Така форма часу вводить читача в певний емоційний стан.

Час і простір у новелі, об'єднані поняттям часопростору, знаходять реально-художнє втілення і в образах провалля та маятника. Провалля в Е. По – одна з істотних форм організації простору. Провалля стає синонімом до слова «цвинтар», яке означає «останню путь» для людей, які потрапили в поле зору інквізиції. Простір Е. По неодмінно ущільнює, деталізує предметами, явищами, з одного боку, і розширює до невизначених розмірів – з іншого.

У новелі наявний і мотив світла, що є складником художнього простору та постає як символ незнищенності духу й віри. Незважаючи на певну присутність світла, «light was not altogether excluded» (Пое, 2008), героя оточує темрява, тому він змушений поклатися на нюхові й тактильні відчуття: витягуючи руку, він відчуває щось тверде й вологе (damp, hard), потім відчуває запах: «the peculiar smell of decayed fungus» (Пое, 2008). Покладаючись на тактильні відчуття, герой іде вздовж стіни, щоб досліджувати в'язницю. Він навіть у найкритичніші моменти здійснює спробу дослідити простір, у якому знаходиться, і доходить висновку, що місце ув'язнення має квадратну форму, підлога зроблена з каменю, стіни холодні та гладкі. Щоб створити особливо страшну атмосферу, Е. По використовує прикметники «smooth», «slimy», «cold» для опису стін, «moist», «slippery» для опису підлоги. Але коли у в'язницю проникає світло, герой описує стелю та помічає маятник: «Looking upward, I surveyed the ceiling of my prison... It was the painted figure of Time... I supposed to be the pictured image of a huge pendulum such as we see on antique clocks» (Пое, 2008). Перед тим, як оповідач зазнав тортур, він знаходився в темряві і не мав можливості бачити те, що його оточує. Тепер, коли камера була освітлена й він був змушений спогля-

дати, як маятник поступово спускається все нижче й нижче, кожен розмах маятника вселяє все сильніше відчуття страху. Самоконтроль оповідача повністю зник, і він буквально опинився в руках ворога. Незважаючи на те, що оповідач тепер може бачити розмір камери, світло постає як символ муки. Оповідач перебуває в руках своїх катів, які контролюють його свідомість, розум, отруюючи його й генеруючи дивні ефекти в підсвідомості.

Для часопростору новели характерний мотив випробовування. Кати випробовують різними способами: маятником, проваллям та щурами. Наратор фокусує всю увагу на свідомості оповідача та його переживаннях, які виникали під впливом страху й відчаю. Те, що здається дуже неприродною обставиною, викликає дуже природну людську реакцію та свідчить про стан людини, що очікує смерті.

Ще одним символом, органічно вписаним у просторовий континуум, стає «маятник», що символізує одночасно і зброю, і час. Це символ руйнування часу й загрози смерті, що є повторюваною темою в новелі. Коли маятник відхиляється, ритм імітує безперервне биття серця оповідача та змушує його увягти кінцеву точку: коли час зупиниться, він помре: «The vibration of the pendulum was at right angles to my length. I saw that the crescent was designed to cress the region of the heart» (Poe, 2008). Щури також символізують смерть, яка очікувала героя після зупинки маятника. Е. По створює інструмент тортур, який не тільки відраховує секунди до смерті, але й символізує саму смерть. Отже, час – це не просто символічний чи алегоричний образ у руках інквізиторів. Час – це життя й сила. Але, знову ж таки, оповідач показує свою винахідливість і використовує щурів на користь свого часу. У кожному з цих моментів Е. По підштовхує оповідача до межі між життям і смертю.

Антагоніст у цьому кошмарі залишається незрозумілим. Безликий ворог оповідача, католицька інквізиція, представлена багатьма іпостасями відразу: дивне світло, таємниче джерело тепла, стіни, що рухаються чи змінюють свою форму. Усі зміни у в'язниці нагадують ляльковий театр, де кати контролюють свою жертву.

Герой перебуває в двох різних просторах: у темній камері інквізиції та у власному внутрішньому світі, постійно переосмислюючи свої думки та почуття, зокрема страхи. Автор настільки жваво й реально все описує, що дає читачеві відчуття всю непривабливість та жахливість ситуації, у яку його герой потрапив.

Отже, Е. По в новелі «Провалля і маятник» майстерно зображує художній час і простір. Певною мірою окреслено історичний час (період іспанської інквізиції) та фізичний простір, для якого характерна замкненість, оскільки герой, котрий перебуває в цьому просторі, не може вийти за його межі. І хоча французькі війська раптово врятували оповідача від інквізиції, але герой ще не відчуває радості. Оповідач ще не усвідомлює, що всі страшні тортури й муки закінчилися. Невизначений художній час дає можливість читачеві окреслити власні хронологічні межі та межі ірреальності простору. Така форма часу вводить читача в певний емоційний стан.

Новела побудована у формі ретроспекції, оскільки оповідь ведеться крізь призм бачення та переживань персонажа, котрий стає представником історичної пам'яті та наділений такими особливостями, які дозволять читачеві правильно висувати. Для новели актуальна низка мотивів, які пов'язані між собою та амбівалентно проявляються в тексті. Це передовсім мотиви страху, випробування, жертвності, насилля, оніричності, утілені через символічні образи провалля, маятника, свічок, води, світла, щурів.

Е. По – справжній майстер психологічних новел, цю майстерність він використовує і в аналізованому творі, поступово підводячи читача до найбільшого піку напруги. Однак головними літературними засобами тут постають час та простір. Автор змушує усвідомити сенс існування та навчитися цінувати своє життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Ковалев Ю. В. Эдгар Аллан По. Новеллист и поэт : монография. Ленинград : Худож. лит., 1984. 296 с.
 Кушнірова Т. В. Наративні стратегії у романних формах кінця XX – початку XXI століття : монографія. Полтава : Сімон, 2018. 124 с.
 Николюкина А. Н. Литературная энциклопедия терминов и понятий. Москва : Интелвак, 2001. 1600 с.
 Ballengee J. R. Torture, Modern Experience, and Beauty in Poe's «The Pit and the Pendulum». *Modern Language Studies*. 2008. Vol. 38, No. 1. P. 26–43.
 Poe E. *Selected Stories*. California : Oxford University Press, 2008. 368 p.

NATALIIA SHERSTIUK

THE FEATURES OF THE CHRONOTOPE OF THE SHORT STORY «THE PIT AND THE PENDULUM» BY EDGAR POE

The article deals with the features of the chronotope in the short story «The Pit and the Pendulum» by the American writer of the 19th century Edgar Allan Poe. The study aims a comprehensive analysis of the features of the chronotope in the short story. Genre content, genre and style dominant and the main motives are analysed. Existential motives of fear, horror, sadness, and rethinking of vital values are thoroughly investigated. A special place in the analysis is devoted to the study of the chronotope of the work, which affects genre modification. The images of the «The Pit» and «The Pendulum» in the short story are presented with symbols of life trials.

The short story is built in the form of retrospection; the narrator recalls the events of the past and is the bearer of «historical memory». The character of the hero is formed by internal and external factors. The short story features a complex of ambivalent motives in the text. This is the motive of the meaning of human life, the motive of the border, which symbolizes the existence of the personality «before» and «after». The dual motive of life and death, the motive of sacrifice and violence are presented hero's suffering in the whole story.

Key words: Edgar Poe; American literature; motive; chronotope; time; space; narrative; locus; style; the dominant; literary tradition

REFERENCES

- Ballengee, J. R. (2008). Torture, Modern Experience, and Beauty in Poe's «The Pit and the Pendulum». *Modern Language Studies*, 38, 1, 26-43.
 Kovalev, Yu. V. (1984). *Edgar Allan Poe. Novelist i poet [Edgar Allan Poe. Novelist and poet]*. Leningrad: Khudozhestvennaya literatura [in Russian].
 Kushnirova, T. V. (2018). *Naratyoni strategii u romannykh formakh kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Narrative strategies in the novel forms of the late XX – early XXI century]*. Poltava [in Ukrainian].
 Nikolyukina, A.N. (2001). *Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatyi [Literary Encyclopedia of Terms and Concepts]*. Moskva: Intelvak [in Ukrainian].
 Poe, E. (2008). *Selected Stories*. California: Oxford University Press.

Отримано 17.05.2019 р.